

хорової культури України від давнього знаменного розспіву до сучасних форм хорового виконавства. Були проаналізовані українські види багатоголосного знаменного співу, а саме строчний спів та київський розспів, які готували ґрунт для нового мистецтва – партесного співу. Проаналізували значення діяльності українських братств, які надавали великої ваги музичній освіті. Впроваджуючи музику до програми шкільного навчання, братства сприяли розвитку партесного співу й хорової культури в цілому. Розповсюджуючи рукописні та друковані ноти, братства зробили істотний внесок до справи розвитку української музичної культури кінця XVII–XVIII ст.

Довели, що знання історичних аспектів розвитку хорової культури України допомагає нам зрозуміти глибину й унікальність цього мистецтва. Здобувачі вищої освіти, керівники хорів мусять володіти знаннями з історії української хорової культури, яка є надбанням багатьох поколінь. Ці знання будуть надихатимуть їх до відродження хорової справи і нададуть переконаності в тому, що усвідомлення своєї етнологічної відмінності сприятиме укріпленню національної гордості й патріотизму.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Варганич Г. О. Теорія та методика роботи з хором: навч.-метод. Посібник. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. 2-е вид., розшир., допов. Харків, 2024. 165 с.
2. Герасимова-Персидська Н. Хоровий концерт на Україні в XVII–XVIII ст. Київ.: Музична Україна, 1978. 180 с.
3. Кречківський А. Ф. Нариси з історії хорового мистецтва України: навч. посіб. Суми, 1996. 96 с.
4. Коломоєць О. М. Історія та теорія українського хорового мистецтва: навч. посіб. Дніпро: Ліра, 2023. 288 с.
5. Смирнова Т. А. Хорознавство (історія, теорія, методика): Навчальний посібник. Видання третє, доповнене, Харків: ХНПУ, «Федорко», 2018. С. 7–19.
6. Хлебникова Л. О. Методика хорового співу у початковій школі: Методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. С. 4–24.

REFERENCES

1. Varhanych, H. O. (2024). Teoriia ta metodyka roboty z khorom: navch-metod. posibnyk. [Theory and methodology of working with the choir: teaching method]. Manual.

Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady. 2-e vyd., rozshyr., dopov. Kharkiv. 165 s. [in Ukrainian]

2. Herasymova-Persydska, N. (1978). Khorovyi kontsert na Ukraini v XVII–XVIII st. [Choral concert in Ukraine in the 17th–18th centuries]. Kyiv.: Muzychna Ukraina, 180 s. [in Ukrainian]

3. Krechkiivskiy, A. F. (1996). Narysy z istorii khorovoho mystetstva Ukrainy: navch. posib. [Essays on the history of choral art in Ukraine: teaching aids]. Sumy, 96 s. [in Ukrainian]

4. Kolomoiets, O. M. (2023). Istoriia ta teoriia ukrainskoho khorovoho mystetstva: navch. posib. [History and theory of Ukrainian choral art: teaching aids]. Dnipro: Lira, 288 s. [in Ukrainian]

5. Smyrnova, T. A. (2018). Khoroznavstvo (istoriia, teoriia, metodyka): Navchalnyi posibnyk. [Chorology (history, theory, methodology): Textbook]. Vydannia tretie, dopovnene, Kharkiv: KhNPU, «Fedorko», s. 7–19. [in Ukrainian]

6. Khliebnykova, L. O. (2006). Metodyka khorovoho spivu u pochatkovii shkoli: Metodychnyi posibnyk. [Methodology of choral singing in primary school: Methodological manual]. Ternopol: Navchalna knyha – Bohdan, s. 4–24. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВАРГАНІЧ Галина – старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя Харківської гуманітарно-педагогічної академії.

Наукові інтереси: історичний аспект еволюції хорового мистецтва України.

БАШЕВСЬКА Марина – викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя Харківської гуманітарно-педагогічної академії.

Наукові інтереси: історичний аспект еволюції хорового мистецтва України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

VARGANICH Galina – Senior speaker of the department of vocal and choral teacher training Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council.

Scientific interest: historical aspect of the evolution of Ukrainian choral art.

BASHEVSKA Maryna – lecturer of the department of vocal and choral teacher training Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council.

Scientific interest: historical aspect of the evolution of Ukrainian choral art.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2025 р.

Стаття прийнята до друку 26.02.2025 р.

УДК 347.6:34(35)

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-218-95-100

ВОЛІКОВА Марина –

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3182-7639>

e-mail: a.volikov@ukr.net

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО В «ЗАКОНАХ ХАММУРАПІ»

Стаття присвячена ретроспективному дослідженню шлюбно-сімейного права Стародавнього Вавилону. Автором здійснено аналіз статей Закону Хаммурапі та детально охарактеризовано окремі його положення. З'ясовано, що шлюб за Законами

Хаммурапі був покликаний підтримувати громадський порядок, регламентувати відносини між чоловіком та жінкою, батьками і дітьми, охороняти дітей, захищати подружжя від втручання третіх осіб і забезпечувати гармонійну спадкоємність поколінь.

Встановлено, що це найбільш ранній правовий документ в історії людства, у якому нормативно значення набули такі категорії як «чоловік», «дружина», «шлюб», «сім'я», «розлучення», «зрада», «діти», «чоловік» і «жінка». Досліджуючи Закони Хаммурапі, з'ясовано сутність поняття «шлюб», яке згадується 13 разів, «чоловік» – 44 рази, «дружина» – 67 разів, «зрада» – 3 рази, «сім'я» – 1 раз і «розлучення» – 3 рази. Шлюбна угода теж мала місце й укладалась між чоловіком і жінкою, чоловік при цьому називався «чоловіком», а жінка – «дружиною», відтак встановлено, що для вавилонського суспільства шлюб мав неабияку соціальну вагу та правову відповідальність.

Аналізу змісту Законів Хаммурапі дозволив дійти висновку, що такі правові категорії як «шлюб» та «сім'я» в давній пам'ятці вживаються як синоніми.

Дослідження показало, що вивчення витоків утворення сім'ї, формування готовності до шлюбу й подружніх стосунків, укладання самого шлюбу має глибоке практичне значення, воно є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються в українському суспільстві. Численні виклики, які сьогодні стоять перед Україною, а саме повномасштабна війна та демографічна криза, втрата ідеалів та цінностей вимагають на державному рівні ґрунтовного вивчення проблем шлюбу і сім'ї, сприяння їх зміцненню, ефективної реалізації сімейної політики. Важливу роль у цьому може відіграти оновлений Сімейний кодекс України, враховуючи суворі реалії сьогодення.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у спробі дослідити підготовку молоді до сімейного життя у історико-хронологічному вимірі.

Ключові слова: шлюб, сім'я, чоловік, дружина, шлюб, право, закон.

VOLIKOVA Marina –

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor at the Department of Social-Humanitarian Science

The Kryvyi Rih State University of Economics and Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3182-7639>

e-mail: a.volikov@ukr.net

MARRIAGE AND FAMILY LAW IN THE «HAMMURABI LAWS»

The article is devoted to a retrospective study of the marriage and family law of Ancient Babylon. The author analyzes the articles of the Hammurabi Law and describes in detail some of its provisions. It was found that the marriage under the laws of Hammurabi was designed to maintain public order, regulate the relationship between a man and a woman, parents and children, protect children, protect spouses from third parties and ensure harmonious succession of generations.

It is established that this is the earliest legal document in the history of mankind, in which such categories as "husband", "wife", "marriage", "family", "divorce" have acquired normative significance, "betrayal", "children", "man" and "woman". Exploring the laws of Hammurabi, the essence of the concept of "marriage", which is mentioned 13 times, "husband" – 44 times, "wife" – 67 times, "betrayal" – 3 times, "family" – 1 times and "divorce" – 3 times. The marriage agreement also took place between a man and a woman, a man called a "man" and a woman – a "wife", and it was established that for the Babylonian society marriage had a great social weight and legal responsibility.

Analysis of the content of Hammurabi's laws led to the conclusion that such legal categories as "marriage" and "family" in the ancient monument are used as synonyms.

The study showed that the study of the origins of family formation, the formation of readiness for marriage and marital relations, the conclusion of marriage itself is of deep practical importance, it is an important prerequisite for understanding many processes that occur in Ukrainian society. Numerous challenges facing Ukraine today, namely a full-scale war and demographic crisis, the loss of ideals and values require at the state level a thorough study of the problems of marriage and family, promoting their strengthening, effective implementation of family policy. An important role in this can be played by the updated Family Code of Ukraine, taking into account the harsh realities of today.

We see the prospects for further research in an attempt to investigate the preparation of young people for family life in a historical and chronological dimension.

Key words: Marriage, family, husband, wife, marriage, right, law.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У XXI столітті «шлюб» та «сім'я» як правові категорії відіграють важливу роль у сучасному суспільстві. Вони є первинним елементом у формуванні громадських об'єднань, класів, груп, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни. Життя більшості українців так чи інакше пов'язане з сім'єю – своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні та соціальні процеси. В період російсько-української війни, а саме з 2014 року поняття «шлюб» та «сім'я» набули ще більш глибокого змісту та особливої значимості.

Історично для українців сім'я та шлюб були завжди тими сакральними інституціями, які тісно пов'язані з материнством та батьківством, продовженням роду, звичаями та традиціями. За час повномасштабного вторгнення сім'я, як соціальний інститут, теж зазнала суттєвих змін: не всі сім'ї витримали випробування відстанню та

часом. Російська військова агресія, на превеликий нажаль, ще більше загострила наявні і спровокувала нові проблеми і ризики, тим самим посирила деструктивні процеси. У сьогоднішніх реаліях нашої країни чоловіки/жінки часто виявляються неготовими до соціально-правової відповідальності та зобов'язань у стосунках, а відтак набирає обертів відмова від народження дітей, поширення позашлюбних відносин, конфліктів та криз і як наслідок руйнування безпосередньо самого інституту сім'ї.

Слід визнати, що в Україні, як і в цілому світі, спостерігаються негативні тенденції в розвитку шлюбно-сімейних взаємин. Особливо яскраво це відбивається на молодіжному середовищі, про що свідчать багато фактів: знижується шлюбний вік, скорочується дітонародження, зростає нуклеаризація сімей, набувають поширення різні форми сімейної девіації (зловживання алкоголем і наркотиками, сімейне насильство), зростає дитяча злочинність.

Значна кількість подружніх пар відмовляється від можливості вирішення подібних проблем, вважаючи розлучення найкращим виходом з будь-якого конфлікту. Тому, ретроспективне дослідження шлюбно-сімейного права та відносин Стародавнього Вавилону має і практичне значення, адже воно є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, тим самим пропонуючи варіанти громадянського врегулювання та попередження різних проявів девіації в подружньому житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість учених намагалася осмислити існування інституту сім'ї ще в середині XIX ст.. Про це свідчать дослідження істориків, соціологів, археологів та антропологів, зокрема, М. Ковалевського, Б. Малиновського, Л. Моргана, П. Сорокіна та ін.

Сходознавчою проблематикою в Україні займалися О. Баранников, В. Дубровський, І. Крачковський, А. Кримський, А. Ковалівський, Ю. Кочубей, О. Прицак та ін. Правові системи Стародавнього Сходу вивчали І. Волков, І. Дьяконов. Серед сучасних науковців дослідженню розвитку шлюбно-сімейних взаємин присвятили свої праці П. Габдрахманов, Ю. Гончаров, В. Долгов, Ю. Лотман, М. Любарт, К. Марєєва, Б. Миронов, В. Носевич, Н. Пушкарьова, М. Цатурова та інші.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз шлюбно-сімейного права за часів царя Хаммурапі задля виявлення першооснов сучасного розуміння шлюбу та сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія людства бере свій початок від появи лічби, писемності та формування перших державних утворень. Із цього моменту починається фіксація всіх подій та явищ, виникають свідчення про життя людей, формування стосунків й взаємовідносин. Перші в історії людства держави утворилися в регіоні, який в історіографії традиційно називається Стародавнім Сходом, включаючи в себе держави Давнього Єгипту, Шумеру, Месопотамії, Сирії, Палестини, Фінікії, Малої Азії та Закавказзя, Ірану, Середньої Азії, Індії, Китаю. Саме в цьому регіоні було здійснено перехід від первіснообщинного ладу до цивілізації, тобто відбулося зародження політико-правової думки. Втім, для всього Стародавнього Сходу характерним є видання не тільки окремих законів, а й розробка та впровадження цілих збірників права, до яких можна віднести такі пам'ятки правової думки: кодекс Сеті I (у Єгипті XIV ст. до н.е.), кодекс Бокхоріса (VIII ст. до н.е.), Закони Ур-Наму (у Месопотамії XXI ст. до н.е.), Книга законів-Фацін, розроблена китайським чиновником Лі Куйєм у IV ст. до н.е. та інші нормативно-правові документи.

Найвидатнішою пам'яткою права Стародавнього Сходу вважається Звід Законів вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.), які регулювали цілий спектр цивільно-правових відносин у галузі спадкового, зобов'язального, кримінально-процесуального й зокрема сімейно-шлюбного права. Закони з'явилися не на

порожньому місці, їх поява була лише одним із виявів фіксації місцевих правових норм, доповнених законодавчою практикою правителя. Метою видання Законів, на думку самого царя, було встановлення в державі такого порядку, «щоб сильний не гнобив слабшого, щоб виявити справедливість до сироти та вдови, щоб чинити суд у країні, щоб до пригнобленого виявити справедливість» [2]. Усього законник містить 282 статті й складається з трьох частин: прологу, правових норм та епілогу. Як влучно зазначає у своїх дослідженнях сходознавець І. М. Дьяконов, «...Закони Хаммурапі являють продуману й своєрідну систему права, що виходить не з механічного з'єднання першоджерел, а з реальних потреб Вавилонської держави того часу» [3].

У юридичній літературі Закони Хаммурапі, одні дослідники розглядають як збірник чинного на той час права, інші вчені – як юридичний трактат, який відображає картину ідеальної справедливості, деякі науковці – як звід царя Хаммурапі перед богом про свою діяльність [4]. Наведені вище визначення не повною мірою репрезентують усю багатогранність підходів до розуміння сутності змісту Законів Хаммурапі, проте переважна більшість науковців погоджується з тим, що Закони, як за своїм змістом, так і за рівнем розвитку тогочасної юридичної думки були великим кроком уперед порівняно з найдавнішими шумерськими та аркадськими правовими пам'ятками.

Значна частина норм Закону (69 статей) присвячено шлюбно-сімейним відносинам, у цих статтях розглянуто питання різного характеру, а саме: про форми та умови укладання шлюбу, розлучення, майнові та особистісні взаємовідносини подружжя, стосунки батьків і дітей. Це найбільш ранній правовий документ в історії людства, у якому нормативно-правового значення набули такі категорії, як «чоловік», «дружина», «шлюб», «сім'я», «розлучення», «зрада», «діти». Досліджуючи Закони Хаммурапі, з'ясовано, що таке поняття як «шлюб» згадується 13 разів, «чоловік» – 44 рази, «дружина» – 67 разів, «зрада» – 3 рази, «сім'я» – 1 раз і «розлучення» – 3 рази. Шлюбна угода теж мала місце й укладалась між чоловіком і жінкою, чоловік при цьому називався «чоловіком», а жінка – «дружиною», це переконує нас у тому, що для вавилонського суспільства шлюб мав неабияку вагу.

Значна кількість шлюбно-сімейних постанов (статей) у тексті Законів чітко показує зацікавленість держави у правовому оформленні міжособистісних, зокрема й статевих зв'язків між чоловіком та жінкою, юнаком та юнкою, тому на них варто нам зупинитися докладніше.

Головним інститутом сімейного права в будь-який історичний період виступає шлюб. У Вавилоні вважалося, що ідеальний шлюбний вік для дівчинки – дев'ять років, для хлопчика – тринадцять [1, с. 75]. Вавилонська сім'я була патріархальною й знаходилася під владою батька/чоловіка, який мав беззаперечне право вирішувати подальшу долю своїх нащадків. Укладанню шлюбу передував етап «заручення»

або «шлюбної змови», закон чітко фіксує ці правові категорії, оскільки вони обумовлювали майбутнє сімейне життя, наділяючи чоловіка і жінку новим правовим статусом, а саме – «нареченого» і «нареченої», тому заручини ставали підставою для укладання шлюбу. У Законах «шлюбна змова» або «заручення» представлені в декількох статтях, насамперед у (ст. 155, 156), які починаються такими словами: «Якщо людина вибрала своєму сину наречену...», як бачимо з тексту, ініціатива «змови» належить батькам, причому з обох сторін. Якщо наречену синові вибирає батько, то логічно припустити, що дочка не бере участі в цьому процесі. Вік нареченого та нареченої у Законах не згадується, це значить, що перед нами загальна норма, яка описує типову для того часу ситуацію, коли заручення укладалось до повноліття хлопчика чи дівчинки. Більш докладний опис заручення висвітлено в ст. 159, 160: «Якщо чоловік, який приніс шлюбний дарунок у дім свого тестя, віддав викуп, зверне свій погляд на іншу жінку і скаже своєму тестеві: «Я не візьму твоєї дочки», – то батько дівчини може забрати все, що йому було принесено» [2, с. 37]. «Якщо чоловік принесе в дім тестя шлюбний дарунок і віддасть викуп, а потім батько дівчини скаже: «Я не віддам тобі своєї дочки», – то він повинен повернути у подвійному розмірі все, що було принесено йому» [2, с. 37]. Зміст правового документа чітко засвідчує, що мова йде саме про змову батьків, а саме: 1) присутній намір домовитися про майбутній шлюб; 2) заручення забезпечується своєрідним завдатком; 3) суб'єктом заручення виступає батько та наречений. Отже, з документів бачимо, що ініціатива укладання шлюбу належала батькові нареченої, який у правовому відношенні намагався забезпечити матеріальний добробут як своєї доньки, так і родини нареченого.

Сімейне право в давнину було суворим та юридично унормованим. Шлюб являв собою процедуру укладення нормативно-правового договору й містив у собі ряд істотних елементів, які надавали йому юридичну силу й можливість чоловікові/жінці набути статусу суб'єктів подружніх правовідносин, а саме чоловіка/дружини. При будь-якій купівлі нареченої у присутності свідків укладався відповідний шлюбний договір, про що свідчить така згадка: (ст. 128) «Якщо чоловік узяв дружину й не уклав з нею договорів, то ця жінка – не дружина» [2, с. 34]. Тексти угод писар фіксував на глиняних табличках, які потім обпалювали й зберігали на випадок майбутніх конфліктів, адже свідки могли померти. Після підписання весільного договору молоді люди вважалися зарученими, відповідно незабаром гралось їй саме «весілля». При одруженні батько давав своїй дочці придане – «шеріхту», його ж видавали дочці при посвяті дівчини в жриці. Одержавши придане, дочка вже не могла успадковувати батьківське майно після його смерті. Це зафіксовано у ст. 183: «Якщо батько дав придане своїй дочці, що побувала наложницею-шугетом, видав її заміж і написав їй документ із пресою, то після того, як

батько помре, вона не повинна взяти участь у поділі майна, що в будинку її батька» [2, с. 41]. Отже, дівчата які одержали придане, позбавлялись батьківського спадку, він розділявся порівну між братами. Навіть смерть дружини, тієї, що мала дітей, але якій батько після смерті не залишив «шеріхту», означало передачу її частини спадку у володіння її братів. Тобто у Вавилоні земля передавалась по чоловічій лінії, щоб уникнути відчуження землі родини, закони регулювали все так, щоб земля залишалась у володінні чоловіків.

У той же час правове становище жінки дозволяло їй самотійно брати участь у сімейному та суспільному житті держави. Насамперед, будучи суб'єктом шлюбного договору, вона мала певні права та обов'язки: 1) подати на розлучення в разі зради чоловіка; 2) тимчасово покинути будинок чоловіка, якщо він опинився в полоні, а в будинку немає «прожитку»; 3) назавжди розлучитися з чоловіком, якщо він кинув її та втік з поселення. Однак обов'язків дружини було набагато більше ніж прав, законодавець чітко визначив її соціальну роль та призначення, яка зводилась до народження і виховання дітей, про що свідчить ст. 138: «Якщо чоловік кидає свою першу дружину, яка не народила йому дітей, то він повинен віддати їй срібло в обсязі її викупу, а також відшкодувати їй посаг, який вона принесла з дому її батька, і може кинути її» [2, с. 35].

Наступним обов'язком дружини було дотримання подружньої вірності. Як зазначає текст Закону, безпосередньо ст. 129: «Якщо дружина буде заскочена такою, що лежить з іншим чоловіком, то треба їх зв'язати й кинути у воду» [2, с. 34]. Щоправда, подружня невірність поширювались лише на жінок, чоловіки ж, навпаки, могли співмешкати з рабнями й народжувати спільних дітей (ст. 170): «Якщо чоловікові його дружина народить дітей і його рабня також народить йому дітей, і батько за свого життя скаже дітям, яких народила йому рабня: «Мої діти», – зарахує їх до дітей дружини, то після того, як батько піде до долі, діти дружини й діти рабині повинні ділити між собою надбання батьківського дому порівну; спадкоємець, син дружини, при розподілі має вибрати й узяти свою частку першим» [2, с. 38]. Закони допускали прощення чоловіком провини своєї дружини (ст. 131), у цьому можна углядіти турботу законодавця про збереження великої патріархальної родини.

Дружина зобов'язана була поважати й цінувати свого чоловіка протягом усього життя. Ряд статей кодексу говорять про неприпустимість приниження гідності чоловіка, тим самим вимагаючи від дружини шанобливого ставлення до нього (ст. 141): «Якщо дружина, яка живе в будинку чоловіка, захоче піти й стане розтринькувати, розоряти свій дім, ганьбити свого чоловіка, то її треба викрити, і якщо чоловік вирішить кинути її, – він може кинути її; він може їй у дорогу не давати ніякої плати. Якщо її чоловік вирішить не кидати її, то він може взяти шлюб з іншою жінкою, а та жінка повинна жити в домі свого чоловіка як рабня» [2, с. 35]. Слова «стане розоряти свій дім» є свідченням того, що заміжні

жінки у стародавньому Вавилоні могли лише з дозволу чоловіка займатися торговими справами й розпоряджатися сімейним майном. Закони Хаммурапі докладно висвітлювали цивільно-майнові стосунки між подружжям, які можна охарактеризувати як *рівнозначні та рівноправні*. На це вказує багато статей документа, а саме: про посаг та шлюбний викуп (ст. 159, 164), про майно дружини (ст. 150), що сам своїм змістом є дуже оригінальним: «Якщо чоловік подарує свій дружині поле, сад, будинок або рухоме майно й дасть їй документ із печаткою, то після смерті її чоловіка її діти не можуть вимагати від неї нічого через суд; мати може віддати те, що буде після неї, своєму синові, якого любить; братові вона не повинна віддавати» [2, с. 36]. Дошлюбні борги, як жінки, так і чоловіка, не повинні були поширюватися на іншого члена подружжя, про що свідчить ст. 151: «Якщо жінка, що живе в будинку чоловіка, зобов'язала свого чоловіка й змусила його видати документ про те, що кредитор її чоловіка не схопить її, то, якщо цей чоловік мав на собі процентний борг до того, як він узяв у дружини цю жінку, його кредитор не може схопити його дружини, а якщо ця жінка мала на собі процентний борг до того, як вона вступила в будинок людини, її кредитор не може схопити її чоловіка» [2, с. 36]. Відповідно, набутий у шлюбі борг став для подружжя спільним боргом (ст. 152): «Якщо після того, як ця жінка вступила в будинок людини, на них з'явився відсотковий борг, то обидва вони повинні відповідати тамкару» [2, с. 37]. Отже, ми можемо спостерігати прагнення законодавця не допустити розподілу приватної власності на менші частини, які б сприяли ослабленню вавилонської сім'ї, тому спільна правова відповідальність простежується і в інших положеннях Закону, переважно в статтях, які присвячено нормам спадкового права.

У Законах Хаммурапі *дитина* була не тільки об'єктом, а й повноцінним суб'єктом правовідносин. Хлопчики/дівчатка могли бути предметом закладу й повністю залежали від своєї родини (ст. 117): «Якщо людина має на собі борг і віддасть за срібло або віддасть у боргову кабалу свою дружину, свого сина або свою дочку, то вони повинні служити в будинку позичальника або лихваря три роки; на четвертий рік треба відпустити їх на свободу» [2, с. 32]. Широко практикувалось вавилонським суспільством усиновлення й удочеріння дітей, як різного віку, так і різної статі. Процедура усиновлення здійснювалися з різних причин, як правило, у разі відсутності спільних у подружжя дітей (ст. 191): «Якщо людина, що взяла в усиновлення малолітнього й виростила його, а той працював у його будинку, потім завів рідних дітей і побажав вигнати вихованця, то цей прийомний син не повинен піти голіруч, прийомний батько, що виховав його, повинен йому дати зі свого рухомого майна 1/3 його спадкової частки, і потім той повинен буде піти, із поля, саду й удома» [2, с. 41]. Найчастіше усиновлення та удочеріння позашлюбних дітей здійснювалось, щоб надати хлопчикам/дівчаткам законного правового статусу

в суспільстві, зокрема, це стосувалося дітей, народжених від рабів. Процедура всиновлення/удочеріння здійснювали за згодою обох батьків, чоловіка/дружини або опікунів, у разі, якщо діти були малолітніми та недієздатними. Усиновлення/удочеріння всупереч бажанню дітей чи їх батьків (опікунів), тобто насильно законом не визнавалось (ст. 186). Усиновлювач не міг відмовитися від дітей за таких обставин: 1) якщо, виростивши малолітню дитину, він давав їй своє ім'я (ст. 185, 190); 2) якщо, усиновлювач – євнух чи жриця, тобто люди, які за фізичним станом чи за своїм становищем не могли мати власних дітей (ст. 187); 3) якщо, усиновлювач – ремісник, який навчив дитину своєму ремеслу (ст. 188) [2, с. 41]. Зазначені правові норми діяли й у зворотному порядку – від перелічених у тексті соціальних категорій ніхто не міг забрати всиновлених дітей навіть через суд. Однак усиновлений міг відмовитися від названих батьків, якщо усиновлювач-ремісник не навчив його свого ремеслу або не визнавався в прийомній сім'ї як рідна дитина (ст. 189) [2, с. 41].

На завершення аналізу Законів слід зупинитися на такому правовому елементі шлюбно-сімейних правовідносин, як *розлучення*. Законодавець досить докладно й виважено врегульовує цей цивільно-правовий процес. Ініціати-ва припинення подружніх взаємин могла належати як чоловікові, так і дружині. Слід зауважити, що Закони надавали чоловікові більше для цього підстав, про що свідчать ст. 137, 138: чоловік мав право залишити свою дружину в будь-який момент без пояснення причин. Якщо в подружжя були неповнолітні діти, то дружині за Законами повинна бути передана «половина поля, саду та майна» (чоловіка) для того, щоб вона могла ростити дітей [2, с. 35]. При відсутності дітей у дружини поверталось лише її придане й сума викупу (ст. 138).

Закони містять статті, які передбачають односторонній розрив шлюбу, як чоловіком (ст. 141), так і дружиною, відповідна норма міститься й у наступній ст. 142: «Якщо жінка зненавиділа свого чоловіка й сказала: «Не бери мене», то справа її повинна бути розглянута в її кварталі, і, якщо вона гріху не вчинила, а її чоловік гуляв і дуже її принижував, то ця жінка не має провини: вона може забрати своє придане й піти в будинок свого батька» [2, с. 142-143].

Отже, як і в багатьох стародавніх суспільствах, так і у Вавилоні за часів царя Хаммурапі чоловікова зрада кваліфікувалась як менш тяжкий злочин, ніж зрада дружини. Закони не містять жодної інформації щодо необхідності дотримання будь-якої належної юридичної процедури стосовно розлучення жінки/чоловіка, відповідно, втручання публічної влади в особі судових органів уважалось не непотрібним та зайвим. Утім, підставою для розлучення чоловіка/дружини могло слугувати так зване «зловмисне залишення», яке зустрічається тільки в одній статті (136), у якій говориться: «..якщо чоловік покинув поселення й кинув свою дружину, а вона після цього вступила в шлюб з іншою

людиною, то після повернення втікача колишній шлюб не може бути відновлений» [2, с. 35].

Закони Хаммурапі чітко не встановлюють терміну, протягом якого чоловік може перебувати у відсутності, тому поняття «зловмисне залишення» законодавчо пов'язується з відмовою чоловіка виконувати подружні обов'язки.

Висновки та перспективи подальших розвідок напреду. Ретроспективний аналіз шлюбно-сімейного права за часів царя Хаммурапі дає підстави стверджувати, що шлюб був основою вавилонської сім'ї. Становище жінки в суспільстві не було безправним та соціально невизначеним. У сімейних відносинах жінка мала досить широкі права, а саме: право на володіння приватним майном, отримання назад свого приданого, виховання власних дітей. Дослідженням доведено, що шлюб укладався з метою підтримувати громадський порядок, регламентувати суспільні відносини між чоловіком/дружиною, батьками і дітьми, охороняти дітей, захищати подружжя від втручання третіх осіб і забезпечувати гармонійну спадкоємність поколінь.

Вивчення вавилонської сім'ї як соціального інституту переконливо засвідчило про тісний взаємозв'язок трансформації потреб суспільства із розвитком шлюбно-сімейного права, дозволило виявити, що дезорганізувало суспільство, визначити типи сімейної поведінки, виокремити правові механізми формування сімейних норм та цінностей у певних історичних умовах, а також простежити співвідношення норм, зразків поведінки з реальним виконанням ролей у шлюбно-сімейних відносинах, а відтак отримати вичерпні відповіді на правові запити сучасності. Аналіз шлюбно-сімейного права переконливо засвідчив, що історичне підґрунтя сучасного шлюбу як санкціонованої та регульованої форми стосунків між жінкою і чоловіком їх прав та батьківських обов'язків було закладено ще в Давньому Вавилоні, а саме за правління царя Хаммурапі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у спробі дослідити підготовку молоді до сімейного життя у історико-хронологічному вимірі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Закони вавилонського царя Хаммурапі. URL: <https://litlife.club/books/52713/read>
2. Driver G., Miles J. C. The Babylonian laws. Oxford, 1955-1956. Vol. 1-2. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46846/>
3. Klengel H. Hammurapi von Babylon und seine Zeit. B., 1978. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46846/>
4. Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу : посібник для студ. істор. ф-ту. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.

REFERENCES

1. Zakony vavylons'koho tsarya Khamurapi [Laws of the Babylonian king Hammurabi]. URL: <https://litlife.club/books/52713/read> [in Ukrainian]
2. Driver, G., Miles, J. C. (1955-1956). The Babylonian laws. 1-2. Oxford, Vol. 1-2. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46846/> [in German]
3. Klengel, H. (1978). Hammurapi von Babylon und seine Zeit. 1978. URL: <https://bt.mk.court.gov.ua/sud1405/information/jhuydfx/46846/> [in English]
4. Shama, O. I. (2015). Khrestomatiya z istoriyi Starodavn'oho Skhodu [A textbook on the history of the Ancient East] : posibnyk for students of history. Ternopil: V. Hnatyuk National University of Science and Technology. 488 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ВОЛІКОВА Марина – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Державного університету економіки і технологій.

Наукові інтереси: педагогіка, історія, теорія і методика виховання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

VOLIKOVA Marina – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social-Humanitarian Science the Kryvyi Rih State University of Economics and Technology.

Scientific interests: pedagogy, history, theory and methods of education.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2025 р.

Стаття прийнята до друку 06.03.2025 р.

УДК 159.9

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-218-100-105

ГАЛІМСЬКА Інна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної фізичної та домедичної підготовки факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-3991>
e-mail: innasln337@gmail.com

ГАЛІМСЬКИЙ Володимир –

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри спеціальної фізичної та домедичної підготовки факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5532-9036>
e-mail: volodymyrgalimskyi@gmail.com